

Володимир В'ЯТРОВИЧ

РЕЙД УКРАЇНСЬКИХ ПОВСТАНЦІВ У ПРИБАЛТИКУ

Поневолені народи визнано ідеологами ООН стратегічним союзником у боротьбі українських повстанців за відродження української державності. Саме у союзі із визвольними рухами цих народів мав бути повалений існуючий імперіалістичний лад і побудована нова міжнародно-правова система, оперта на принцип національного самовизначення. Боротьба за реалізацію висуненого українськими революціонерами гасла "Воля народам! Воля людині!" мала стати платформою для співпраці з антикомуністичними рухами поневолених народів. Практичними кроками на шляху до реалізації цієї мети були проведені протягом 1945–1950 років рейди повстанських відділів білоруськими, польськими, чехословацькими, румунськими теренами.

Ось що писав з цього приводу один з чільних ідеологів українського визвольного руху Осип Дяків – "Горновий": "Засобом затіснення дружби між нами і сусідніми народами з'являються рейди відділів УПА на землі цих народів. Цим шляхом УПА інформує про визвольну боротьбу українського народу та про життя в ССРСР (головне ті народи, які самі не пережили страхіть большевицького режиму), активізує революційні протибольшевицькі сили цих народів та підносить протибольшевицькі настрої цих народних мас, створює практичні передумови для конкретної співпраці цих народів в єдиному протибольшевицькому фронті"¹. Звичних пропагандистських прийомів, таких як поширення листівок чи іншої підпільної літератури серед населення інших країн, у цьому випадку було недостатньо. Адже населення тут або нічого не чуло про українських повстанців, або чуло лише те, що подавала йому ворожа українському визвольному рухові пропаганда. В таких умовах пропагандистський ефект мав бути посилений самою присутністю українських повстанців. "Жива сила у формі бойового відділу, – писав з цього приводу політвиховник УПА Зиновій Соколюк – "Семенів", – своєю організованістю, поведінкою, бойовими пропагандивними акціями чи обороною населення мала б документувати вірність ширеним ідеям, висловлювати бажання народу, а теж показати своє справжнє обличчя й тим доказати брехливість ворожої пропаганди, яка всіма можливими засобами старалася оплюгавити наше підпілля"².

Протягом 1945–1947 років українські повстанці провели цілий ряд успішних рейдів польськими теренами. Їх результатом стала не тільки

зміна ставлення польського цивільного населення до УПА на позитивне, а й налагодження дієвої співпраці із польським підпіллям. Значними успіхами увінчалися рейди УПА словацькими теренами, які спричинили спалахи діяльності місцевих антикомуністичних рухів та навіть зуміли вплинути на хід виборів до парламенту в Чехословацькій республіці³. Найбільшим успіхом цих пропагандистських рейдів був розголос діяльності УПА в західній пресі. Про українських повстанців заговорили провідні газети Європи та Америки⁴. Проте вже незабаром, в другій половині 1947 року, після припинення діяльності українського підпілля на Закерзонні, український визвольний рух практично втратив можливість впливати на події в Центральній та Східній Європі.

Тим не менш, українські повстанці не полишали спроб прорвати утворювану довкола них військову та інформаційну блокади. Зокрема влітку було здійснено успішний рейд повстанської групи на територію Румунії⁵. Вже через кілька тижнів після закінчення цього рейду, 3 вересня 1949 року, Головне Командування УПА видало наказ про розформування Української Повстанської Армії, влиття її вояків до лав Збройного Підпілля ОУН⁶.

Однак навіть після цього було здійснено спробу ще одного закордонного рейду, цього разу в Прибалтику. Метою його було, як і в інших акціях такого типу: пропаганда ідей українського національно-визвольного руху серед населення цих земель та нав'язання контакту з місцевим підпіллям. На той час саме прибалтійські рухи опору поруч з українським залишалися найпотужнішими антирадянськими силами. Очевидно, що сам цей факт спонукав до пошуків контактів між цими силами. Діячі українського визвольного руху намагалися стежити за діяльністю визвольних рухів народів Прибалтики. Про неї інформували на політичних відправах учасників ОУН та УПА⁷, підпільні видання подавали українським читачам отриману ними інформацію про боротьбу їх північних сусідів зі спільним ворогом⁸.

³ Детальніше про ці рейди див. В'ятрович В. Рейди УПА теренами Чехословаччини. – Львів, 2001.

⁴ Детальніше про це див. В'ятрович В. Українська Повстанська Армія у світлі західної преси 1946–1947 рр. // Україна. Культурна спадщина, національна свідомість, державність. Збірник на пошану професора Юрія Сливки. – Львів, 2000. – Т. 7. – С. 471–488.

⁵ Політично-пропагандивний рейд на територію Румунії в 1949 р. // УПА в світлі документів з боротьби за Українську Самостійну Соборну Державу. 1942–1950. – Видання Закардонних Частин Організації Українських Націоналістів, 1957. – Т. 1. – С. 241–245.

⁶ Содоль П. Українська Повстанча Армія. 1943–1949. Довідник. – Нью-Йорк: Пролог, 1994. – С. 59.

⁷ Конспект політичної відправи. Травень 1945 // Державний архів Служби Безпеки України (далі – ДА СБ України). – Ф. 13. – Т. 15. – С. 661–670.

⁸ Інформаційні вісті. – 5 квітня 1947. // Літопис Української Повстанської Армії. – Торонто, 1987. – Т. 16: Підпільні журнали Закерзонської України. – С. 385–386.

¹ Дяків-Горновий Осип. Ідея і чин. – Нью-Йорк–Торонто–Мюнхен, 1968. – С. 127.

² Семенів З. Рейди УПА й їх значення // До зброї. – 1952. – Вип. 16. – С. 1.

Повстанський рейд до Прибалтики, на жаль, належить до найменш відомих акцій українського підпілля. Справа в тому, що з польських, словацьких чи навіть румунського рейду для сучасного дослідника залишилося доволі багато матеріалів – звітів, документів ворожих УПА структур, спогадів учасників. Натомість джерел для висвітлення цієї акції критично мало. Ніхто з безпосередніх учасників рейду не залишив спогадів, маємо лише листівки, приготовлені для розповсюдження під час його проведення⁹. Довгий час взагалі залишалося відкритим питання, чи було здійснено цю акцію, чи вона так і залишилася лише в планах українських підпільників. Першою розповіла про прибалтійський рейд Марія Савчин, дружина Василя Галаси, у своїх споминах "Тисяча доріг"¹⁰. Згодом суттєво детальніше описав у своїх мемуарах цю акцію і сам Галаса¹¹. Отже, опираючись на ці матеріали, спробую відтворити основні етапи підготовки та реалізації акції.

Підготовка рейду розпочалася влітку 1950 року. Можливо, питання про його проведення було вирішене на конференції Проводу ОУН, що відбулася незадовго перед цим. Ідеологічний бік справи доручено забезпечити одному із її учасників Василю Галасі, на той час крайовому провіднику ОУН на Північно-Західних Українських Землях. Такий вибір зроблено не випадково, адже саме він вже мав великий досвід в підготовці та організації пропагандистських рейдів на Словаччину. Василь Галаса підготував спеціальні вказівки для учасників рейду, написав листівки. Оскільки рейд мав проходити теренами Білорусі, то крім листівки, зверненою до народів Прибалтики "Литовці, латиші, естонці!" (українською мовою та її скорочений варіант російською), підго-

Василь Галаса

⁹ Литовці, латиші, естонці! // ДА СБ України. – Ф. 13. – Спр. 398. – Т. 18.; До Білоруського народу // ДА СБ України. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 41. – Арк. 261.; Литовці, латиші, естонці! // Львівський історичний музей. – Фондова група "Пам'ятки визвольних змагань".

¹⁰ Літопис Української Повстанської Армії – Торонто-Львів, 1995. – Т. 28.

¹¹ Галаса В. Спогади. Машинопис // Зберігаються в домашньому архіві Володимира В'ятровича у Львові.

Воля народам!

Воля людині!

ЛИТОВЦІ, ЛАТИШІ, ЕСТОНЦІ!

Палко вітаємо Вашу визвольну боротьбу проти російсько-більшевицьких окупантів.

В Україні таку ж боротьбу веде Організація Українських Націоналістів (ОУН), керована Степаном Бандерою та Українська Повстанча Армія (УПА) на чолі з генералом Тарасом Чупринкою. Найвищим керівним органом нашої національно-визвольної боротьби являється Українська Головна Визвольна Рада (УГВР). За кордоном нашу боротьбу і державно-політичні інтереси України репрезентує Закордонне Представництво УГВР.

Боротьба за **волю народів і людини** – основний зміст нашої політичної програми.

ЛИТОВЦІ, ЛАТИШІ, ЕСТОНЦІ! Боротьбу наших народів за своє визволення ми musimо вести спільно і musimо ставити її в єдину розумну площину – в площину боротьби за побудову самостійних національних держав усіх поневолених Московією народів. Musimo звідувати веролом, і джерело веролом – російську імперію. Росіяни мусять навчитися жити на своїй землі і коштом власної праці. Деки існує російська імперія, поти ні бачи сусідуючі з нею народ не може вільно жити. Доля Ваших народів в 1940 році наглядно потверджує це.

ЛИТОВСЬКІ, ЛАТИШСЬКІ, ЕСТОНСЬКІ РЕВОЛЮЦІОНЕРИ! Згайнійте співпрацю з нашим визвольним рухом. Пересилайте в Україну свою підпільну літературу, листівки, заклики. Наставляйте своїх побратимів, щоб вони, будучи у ворожій армії, на примусових роботах на Сибірі, у в'язницях і концтаборах та при всяких інших обставинах, нав'язували з українцями дружбу і щоб спільно допомагали собі в житті та боротьбі проти окупанта.

Ми завжди робили, робимо і робитимемо так само.

Хай живуть самостійні національні держави – Литовська, Латиська, Естонська, Українська!

1950 рік

**Організація
Українських Націоналістів**

товлено окрему листівку "До Білоруського народу". Головним мотивом другої листівки був заклик до боротьби із московським поневоленням: "Білоруська Інтелігенціє! – читаємо тут – Ставай на чоло боротьби свого многострадального народу. Досить неволі зазнав Білоруський народ. Веди його в бій за національне і соціальне визволення. Білоруські селяни і робітники! Російсько-більшевицькі імперіалісти зробили Вас німими рабами на Вашій рідній землі. Ставайте до боротьби за своє національне визволення: за землю, за належну працю і платню на заводах і шахтах, за волю Вашу і цілого Білоруського Народу"¹². Для посилення пропагандистського ефекту листівку проілюстровано чудовим дереворитом відомого повстанського художника Ніла Хасевича – "Бей-Зота" "Воля народам! Воля людині!".

Василь Сементух – "Ярий"

Основний наголос в заклику до народів Прибалтики робився на необхідності налагодження тісної співпраці між визвольними рухами всіх поневолених народів. "Литовці, латиші, естонці! – писав Галаса. – Боротьбу наших народів за своє визволення ми мусимо вести спільно і мусимо ставити її в єдину розумну площину – площину боротьби за побудову самостійних національних держав усіх поневолених Москвою народів... Литовські, латиські, естонські революціонери! Затіснійте співпрацю з нашим визвольним рухом. Пересилайте в Україну свою підпільну літературу, листівки, заклики. Наставляйте своїх побратимів, щоб вони, будучи у ворожій армії, на примусових роботах на Сибірі, у в'язницях і концтаборах та при всяких інших обставинах нав'язували з українцями дружбу і щоб спільно допомагати собі в житті та боротьбі проти окупантів. Ми завжди робили, робимо і робитимемо так само"¹³.

¹² ДА СБ України. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 41. – Арк. 261

¹³ ДА СБ України. – Ф. 13. – Спр. 398. – Т. 18.

"Скріплюйте зв'язки з українським визвольним рухом, – читаємо в російському варіанті звернення. – Спільним фронтом розвернемо наступ проти загального окупанта. Хай живе Антибільшевицький Блок Народів! Відгукніться таким самим чином на наш заклик"¹⁴.

Остаточну справу рейду вирішено на нараді Василя Галаси з окружними провідниками ОУН Волинської області Олександром Савирою – "Аркасом" (Луцька округа), Василем Сементухом – "Ярим" (Ковельська округа), "Борисом" (прізвище невідоме, Берестейська округа). "Ярий" отримав завдання сформувати групу для рейду, "Аркас" – надрукувати підготовлені Галасою листівки¹⁵.

Крім названих звернень до білорусів та народів Прибалтики, повстанці взяли з собою в якості пропагандистського матеріалу брошури "Чи більшовики ведуть до комунізму", "Хто такі бандерівці і за що вони борються" Петра Федуна – "Полтави", "Платформу УГВР", "Універсал УГВР"¹⁶. Як вказував у розмові з дружиною Галаси Марією Савчин учасник рейду Василь Сементух – "Ярий", повстанці були так обвантажнені пропагандистською літературою, що не змогли взяти зі собою більшої кількості харчів¹⁷.

Групу з дванадцяти повстанців, призначену для виконання рейду, очолив районний провідник Камінь-Каширського району "Рибак". Вони рушили на початку серпня 1950 року і пройшли маршрутом через населені пункти Дорогочинського, Білозерського, Ружанського, Слонимського та Барановицького районів Білорусі. Перші дні пересування були для повстанців доволі легкими, адже вони часто мандрували прикордонними білоруськими територіями, добре знали цей терен, мали тут знайомих, в яких могли поповнити харчові запаси¹⁸.

Василь Галаса, який ознайомився зі звітом про акцію, переповідає коротко у своїх спогадах про подальший її перебіг. Зважаючи на відсутність в сучасного дослідника самого звіту, цей переказ є чи не єдиним джерелом про проходження рейду. Отже, він вказує на приязне ставлення місцевого населення до повстанців. Поруч з тим відзначено дещо насторожене ставлення до них з боку інтелігенції. "Повстанці, – читаємо в його спогадах, – провели кілька зустрічей з учителями білорусами, вручили їм нашу літературу. В розмовах вчителі сприймали нашу інформацію мовчки, своїх поглядів не відкривали. На гострі запитання відповідали ухильно, чи то зі страху пред МГБ, чи за переконаннями"¹⁹.

¹⁴ Литовці, латиши, естонці! // Львівський історичний музей. – Фондова група "Пам'ятки визвольних змагань".

¹⁵ Галаса В. Спогади. Машинопис. – С. 135.

¹⁶ Там само.

¹⁷ Літопис Української Повстанської Армії. – Т. 28. – С. 382.

¹⁸ Там само.

¹⁹ Галаса В. Спогади. Машинопис. – С. 134–135.

За кілька днів активної пропагандистської діяльності українських повстанців про їх перебування на теренах Білорусі дізналися представники місцевої влади, а отже й каральні органи СРСР. "Через декілька днів наших відвідин білоруських сіл групи військ МВД БССР почали блокувати дороги, мости, переправи на річках. В ліси попрямували опергрупи, секоти. Влаштували засідки. За всіма ознаками ворог зорієнтувався щодо напрямку нашого рейду в сторону Литви і блокував лісові масиви в цьому напрямку"²⁰. Просуватися далі в напрямку, очевидно, відомому ворогові, по загроженому ним терені не було можливості. Зважаючи на це, групі так і не вдалося дійти до литовських теренів, повстанці змушені були повертати на Волинь. Марія Савчин вказує, що рейд довелося перервати також із тої причини, що Василь Сementух – "Дрий" не зміг далі брати участь в акції, так як "справи вимагали його присутності в окрузі, і він повернувся із своєю охороною"²¹. Проте емеведисти не збиралися залишати в спокої повстанців. Під час зворотньої дороги при переправі через річку Ясельду в Білозерському районі вони організували засідку на українських підпільників. Повстанці зуміли пробитися через неї без втрат та врешті повернутися на рідні терени. Згідно зі спогадами Марії Савчин, до рейду на прибалтійські терени готувалися відправити кілька груп²². Цілком можливо, він планувався як початок масштабнішої акції із налагодження зв'язку з підпільниками Прибалтики. Очевидно, після невдачі першої групи наказ про відхід у рейд інших груп відмінили і реалізація ширшої акції була відкладена.

Так завершилася остання спроба закордонного рейду українських повстанців. Можливо, з часом відкриються нові джерела про цю пропагандистську акцію і дослідники зможуть більше дізнатися про її підготовку та перебіг. Проте навіть сьогодні, опираючись на доволі скромну джерельну базу, можна переконливо стверджувати, що спроба здійснення прибалтійського рейду є свідченням незламності українських повстанців. А вже в другій половині 1950 року, після вбивства Головного Командира УПА Романа Шухевича, ліквідації інших провідних членів українського визвольного руху, розгрому значної кількості його структур, в Москві були переконані в остаточному кінці підпілля. Всупереч цьому українські повстанці здійснили відважну спробу зв'язатися із братами по зброї в Прибалтиці. Незважаючи на її невдачу, вона продемонструвала ідейну силу українського підпілля, яке навіть після великих втрат продовжувало реалізацію свої стратегії – повалення радянського імперіалізму силами поневолених народів.

²⁰ Там само.

²¹ Літопис Української Повстанської Армії – Т. 28. – С. 382.

²² Там само. – С. 53.

Постаті визвольного руху

Олександр ВОВК

ДО ПИТАННЯ ПРО ПЕРШОГО КОМАНДИРА УКРАЇНСЬКОЇ ПОВСТАНСЬКОЇ АРМІЇ

За десять років незалежності Української Держави науковці та місцеві пошуковці-дослідники внесли вагомий вклад у розробку, дослідження та висвітлення діяльності українського національно-визвольного руху середини ХХ ст., а саме політичних структур ОУН та УГВР і збройної сили – УПА. До 60-річчя святкування УПА в науковому обігу з'явилися нові оригінальні документи, побачило світ багато різних видань мемуарної літератури, публікацій у періодичній і неперіодичній літературі.

Нині вже більш-менш устійненими є періодизація, межі діяльності, керівний склад національно-визвольного руху, склалися навіть певні стереотипи щодо бачення подій, обставин та персоналій. Подальший поступ у цьому напрямі потребує поглиблення досліджень, розширення вивчення різних аспектів діяльності руху, впровадження в науковий обіг всього наявного в архівах України й інших країн та організацій комплексу документів.

На сьогодні при загальній поінформованості громадськості та наукових кіл про перший етап започаткування широкомасштабної організованої збройної боротьби національно-визвольного руху у вигляді Української Повстанчої Армії, більш детальний перебіг подій, обставини, учасники залишаються ще не з'ясованими. Зокрема, таким є питання керівництва Повстанчою Армією, а саме: хто був її першим командиром на першому етапі зародження і постання у 1942–1943 рр.

За часів перебування України у складі СРСР одностайної відповіді на це питання не було. Зокрема, в монографіях представників української діаспори перші керівні персоналії УПА не були устійнені. Безпосередній учасник подій ("урядуючий провідник ОУН") Микола Леbedь у своїй праці "УПА, Українська Повстанська Армія"¹, виданій у 1946 р., напевно, з конспіративних причин оминув це питання.

Наступний дослідник Лев Шанковський у праці "Українська Повстанча Армія"² називає командиром УПА-Північ* полковника Дмитра Клячківського – "Клима Савура" та констатує загибель у бою з німець-

¹ Леbedь Микола. УПА, Українська Повстанська Армія. – Видавництво Пресового Бюро УГВР, 1946.

² Шанковський Л. Українська Повстанча Армія. – Вінніпег, 1953.

* Тут і далі автор публікації обходить твердження опонентів про діяльність від початку 1943 р. УПА-Північ та перийсть у командуванні УПА Романа Шухевича – "Тараса Чупришки" як позбавлені на той час документальних підтверджень.